

Οι πολίτες της Δημοκρατίας του Ρήγα

Το οικουμενικό σχήμα και το περιεχόμενο της επανάστασης

Η «Χάρτα» του Ρήγα: το τμήμα με τη Θεσσαλία και τη Στερεά, την Εύβοια και μέρος των Ιόνιων Νησιών και της Πελοποννήσου. Η «Χάρτα της Ελλάδος» (1791) περιγράφει τα όρια ενός πολυεθνικού γεωγραφικού συνόλου, του οποίου «ο λαός, απόγονος των Ελλήνων, και όλοι όσοι στενάζουν υπό την δυσφορωτάτην τυραννίαν» καλούνται να επαναστατήσουν.

Του Σ. Ι. Ασδραχά

Ιστορικού, Καθηγητή Πανεπιστημίου Παρισι-1, Σοβρόνη, Διευθυντή Ερευνών ΚΝΕ/ΕΙΕ

Η «ΝΕΑ Πολιτική Διοίκησης» του Ρήγα (1797) έχει ως υποκείμενα τους κατοίκους «της Ρούμελης, της Μικράς Ασίας, των Μεσογείων νήσων και της Βλαχομογδανίας». Με τον όρο «Ρούμελη» νοούνται οι ευρωπαϊκές περιοχές της Οθωμανικής αυτοκρατορίας. Πρόκειται συνεπώς για ένα πολυεθνικό γεωγραφικό σύνολο, του οποίου τα όρια (σε μεγαλύτερη ευρύτητα) είχαν ήδη χαραχθεί στη Χάρτα της Ελλάδος (1791). Στη λεγόμενη Επαναστατική Προκήρυξη, δηλαδή στην εισαγωγή της Πολιτικής Διοίκησης, καλούνται να επαναστατήσουν από το ένα μέρος «ο λαός, απόγονος των Ελλήνων», που κατοικεί στα παραπάνω μέρη και, από το άλλο, «και όλοι όσοι στενάζουν υπό την δυσφορωτάτην τυραννίαν του Οθωμανικού βδελυρωτάτου δεσποτισμού»: αυ-

τοί οι άλλοι δεν ορίζονται, μνημονεύονται σε ορισμένες διασαφηνιστικές φράσεις του Συντάγματος και του Πολιτικού Διοργανισμού που συνθέτουν την Πολιτική Διοίκηση: είναι οι Έλληνες, οι Βούλγαροι, οι Αλβανοί, οι Βλάχοι (δηλαδή οι Ρουμάνοι) κι ακόμη οι Τούρκοι, οι Αρμένηδες «και κάθε άλλο είδος γενεάς»· οι Εβραίοι δεν αναφέρονται ονομαστικά, αλλά υποδηλώνονται όταν γίνεται λόγος για την ελευθερία της θρησκείας «χριστιανισμού, τουρκισμού, ιουδαϊσμού». Οι «αδελφοί μας Σέρβοι» της Χάρτας δεν μνημονεύονται, ενώ στην κατακλειδα της Νέας Πολιτικής Διοίκησης, δηλαδή στο Θούριο, θα πρέπει να αναζητηθούν στους χριστιανούς «του Σάβα και Δουνάβου» σε αντίθεση με τους Μαυροβουνιώτες και τη σωρεία των εθνικών ή τοπικών ονομάτων που παρελαύνουν σ' αυτόν.

Όλοι αυτοί θα γίνουν πολίτες της «ελληνικής Δημοκρατίας»: δημο-

κρατία εδώ είναι η Πολιτεία, η République των προτύπων του. Αυτή η Δημοκρατία «είναι μία, με όλον οπού συμπεριλαμβάνει εις τον κόλπον της διάφορα γένη και θρησκείας»· ακόμη, «είναι αδιάρετος, μ' όλον οπού ποταμοί και πελάγη διαχωρίζουν τες επαρχίες της». Λαός αυτής της Δημοκρατίας «είναι ο ελληνικός [...], τούτέστιν ο εις τούτο το βασίλειον (=Κράτος) κατοικών, χωρίς εξαίρεσιν θρησκείας και γλώσσης». Η υπηκοότητα συνεπώς είναι ελληνική, όπως και το Κράτος είναι ελληνικό. Όπως υπάρχει μια République Francaise, από το Σύνταγμα της οποίας (1793) εμπνέεται και άρθρα του οποίου μεταφέρει στο δικό του αυτολεξεί, έτσι υπάρχει και μια Ελληνική Δημοκρατία, όπως λίγο αργότερα θα υπάρξει μια Ελληνική Νομαρχία (1806), της οποίας, όμως, το γεωγραφικό ανάπτυγμα δεν είναι εκείνο της Δημοκρατίας του Ρήγα. Αλλά τι σημαίνει «ελληνικός»;

Οικουμενικό σχήμα

Φαίνεται ότι δεν σημαίνει τίποτε περισσότερο από τη μεταγραφή μιας πραγματικότητας όπως τη βίωνε ένας υπήκοος της Οθωμανικής αυτοκρατορίας που μετείχε στους κυριαρχικούς ρόλους που ασκούσε η ελληνική ή εξελληνισμένη συνιστώσα της, ρόλους πολιτικούς, οικονομικούς και πολιτισμικούς, και η οποία του δημιουργούσε τη βεβαιότητα ότι η «ελληνικότητα» αποτελούσε το κυριότερο χαρακτηριστικό του πολιτισμικού πλέγματος του χώρου τον οποίο οροθετεί με τόση μεγάλη ευρύτητα. Αυτής της «ελληνικότητας» δίνει στη Χάρτα του ένα ιστορικό σχήμα, που κινείται σε δύο επίπεδα: εκείνο της κλασικής αρχαιότητας, και το οποίο κατεξοχήν εικονογραφεί το Ταξίδι του νέου Ανάχαρη, και εκείνο της ελληνικής οικουμενικότητας, που συμπίπτει, ως ένα όμως βαθμό, με τις ιστορικές τύχες των χαρτογραφούμενων χωρών, στις ο-

ΝΕΟΣ ΑΝΑΧΑΡΣΙΣ.

ΤΌΜΟΣ ΤΕΤΑΡΤΟΣ.

Μεταφρασεις, τὰ μὲν 32. 33. καὶ 34

Κεφάλαια,

καὶ τὸ

ΓΕΩΓΡΟΤ ΒΕΝΤΟΤΗ ΖΑΚΤΝΟΙΟΤ.

Τέτ:

35. 36. 37. 38. & 39.

καὶ τὸ

ΕΨΓΑ ΒΕΛΕΣΤΙΝΑΗ

ΘΕΙΤΑΔΟΥ

Διαφρασεις & ἐκδοσεις παρὰ τὸ κλέτ.

καὶ

Ἐν Βιέννῃ. 1797.

ἙΛΛΗΝΙΚΗ ΝΟΜΑΡΧΙΑ

Ἦτοι Λόγος Περὶ

Ἐλευθερίας.

Ὁ ἴδ' ἀποδεικνύεται, πῶς οἱ Ἕλληες καλῶς ἐκείνη ἡ Νομαρ-
χία καὶ Διοίκησις ἀπὸ τῶν λοιπῶν, ὅσα εἰς αὐτὴν μόνον
ἐκλήθησαν ἢ Ἐλευθερία τοῦ ἀνθρώπου, τί ἐστὶ
Ἐλευθερία. Ἰσχυρὸν μὲν ἔστιν ἀποδεικνύεται ὡς
πρόξενος, ὅτι παλαιὰ ἡ Ἑλλὰς πρὸς τὸ σκεπτε-
σθαι τὴν ἀλλοτρίαν, ποταμὸν ἔσθ' ἔσθ' αἰετὶ ἀπὸ
μεχρὶ τῆς σήμερον τὴν ἐλευθερίαν διατηροῦσιν ὅσοις
ὄντα ἐκείνη ἀπὸ μίλλαι καὶ τῶν ἐλευθερίων.

Συντεθειὲς τε καὶ Τύποις ἐκδοθεῖς ἰδίῳ
ἀναλωμασι πρὸς ὠφέλειαν τῶν Ἑλλήνων

ΠΑΡΑ

ΑΝΟΝΙΜΟΙ ΤΟΥ ἙΛΛΗΝΟΣ

Ἐν Ἰταλίᾳ. 1806.

Ὁ «Νέος Ανάχαρσις», μετάφραση κεφαλαίων ἀπὸ τον τέταρτο τόμο του «Yoyage du jeune Anacharsis en Grèce» του αββά Barthélémy (Παρίσι 1788) ἀπὸ τον Ρήγα και τον Γ. Βεντότη, σε σύνδεση με την έκδοση της «Χάρτας» του Ρήγα. Τυπώθηκε στη Βιέννη το 1797.

«Ελληνική Νομαρχία», Αωνύμου του Ελληνος (1806): δέκα χρόνια μετά τον μανιφέστο του Ρήγα, ένα κείμενο περίφημο για την ελευθεροφροσύνη του και τη σθεναρή του αντίθεση στη θεοκρατία, τον κλήρο και κάθε απολυταρχική εξουσία (Γεννάδειος Βιβλιοθήκη, Αθήνα).

ποιές θα έρθει να εγκαθιδρυθεί η ελληνική Δημοκρατία. Το ενοποιητικό σχήμα αυτής της ιστορικής τύχης αρχίζει με τον Αλέξανδρο, συνεχίζεται με τους «Ρωμάνους» αυτοκράτορες που καταλήγουν στον Κωνσταντίνο Παλαιολόγο («τότε εδουλώθημεν»), για να συνεχιστεί με τον Μωάμεθ τον Πορθητή και να καταλήξει στον Σελίμ τον Γ', αυτόν που καλείται να ανατρέψει η επανάσταση. Βεβαίως, στη συνείδησή του το ιστορικό σχήμα είναι ανάστροφο.

Πρόκειται με δυο λόγια για ένα οικουμενικό σχήμα που κατά τη δική του στιγμή εκφράζεται από την Οθωμανική αυτοκρατορία: οι ανθρώπινοι συντελεστές του δεν έρχονται σε αντίθεση με το σχήμα αυτό, αλλά με τους πολιτικούς τους όρους, αλλιώς με το δεσποτισμό. Δεν πρόκειται για εθνικό, αλλά για πολιτικό ζήτημα, πρόκειται για επανάσταση κοινωνική και όχι εθνική. Γι' αυτό, η ελληνική του Δημοκρατία δεν είναι μια ομοσπονδία, αλλά μία και αδιαίρετη εθνότητα και εξουσία, όπως και το γαλλικό προηγούμενο του 1793: αποτελεί μια απάντηση στο δεσποτισμό, στον οποίο θα υποκατασταθούν τα δίκαια του ανθρώπου στο μεγαλύτερο δυνατό ανάπτυγμα που είχε θεομοθετήσει η εποχή του. Εξυπακούεται ότι τα δίκαια αυτά είναι φυσικά,

αλλά γι' αυτόν και θεόδοτα, και τούτο το τελευταίο στοιχείο δεν αποτελεί υποχώρηση ως προς το γαλλικό πρότυπο. Στην ουσία, όμως, το ερώτημα παραμένει: γιατί αυτή η γαλλική απάντηση είναι ελληνική;

Γιατί είναι απάντηση που ενέχει παλιές και αναμορφούμενες αντιλήψεις ως προς την ιστορικότητα της εξουσίας, την ευγένεια της καταγωγής των εξουσιαστικών μορφωμάτων, και τούτο συμβάλλει στην έξαρση του ελληνικού χαρακτήρα της απάντησης στο δεσποτισμό, συνεπώς στην έμφαση της σύγχρονης «ελληνικότητας» της Οθωμανικής αυτοκρατορίας. Στην πράξη πρόκειται για μια απάντηση που έρχεται από ελληνικά ή ελληνόφρονα κλίματα, που θα μπορούσαν να συναντηθούν, αν δεν συναντήθηκαν, με αντίστοιχα προερχόμενα από άλλες εθνότητες: τα υπομνήματα του Φιλίππου Πέτροβιτς, ενός εξελληνισμένου Σέρβου, προς τον αββά Sieyès (1797) δείχνουν την αποδοχή του σχήματος της «ελληνικής» Δημοκρατίας, δηλαδή της πολιτισμικής τονικότητας αυτού του προσδιορισμού, στην οπτική όχι μόνο ενός παιδευτικού, αλλά και στην αντίστοιχη ενός κοινωνικού επαναστατικού προγράμματος. Με δυο λόγια, είναι περισσότερο ιστορικός εκσυγχρονισμός η το-

ποθέτηση του επαναστατικού σχεδίου του Ρήγα στο πεδίο των εθνικών ιδιαιτεροτήτων των βαλκανικών λαών παρά μια ιστορική εκτίμηση του ηγεμονισμού της ελληνικής αστικής τάξης, φορέας των ιδεών της οποίας υποθέτουμε ότι ήταν ο Ρήγας.

Ο Ρήγας ήταν απλώς σύγχρονος και έδωσε την πιο ακραία απάντηση στο πρόβλημα της κατάκτησης: δεν μπορούσε να είναι μεταρρυθμιστική αλλά επαναστατική, όπως δεν μπορούσε να αγνοεί την ιστορικότητα, δηλαδή την οικουμενικότητα, του πολιτικού σχήματος το οποίο ήθελε να ανατρέψει, να μεταβάλει μια δεσποτική αυτοκρατορία σε λαϊκή κυριαρχία.

Το απραγματοποίητο

Καθώς δεν πραγματοποιήθηκε στο σχέδιο του Ρήγα, είναι εύκολο να λέγεται ότι δεν ήταν πραγματοποιήσιμο: εκείνο ωστόσο που είναι βέβαιο είναι ότι μια επανάσταση ήταν πιθανή για τους ανθρώπους της εποχής, μόνο που προϋπόθεσή της ήταν η διαφορετική τροπή των ναπολεόντειων πολέμων, κι αυτή επίσης επιθυμητή και πιθανή για τους συγχρόνους. Η αναδρομική ιστορική πρόβαση είναι αποτελεσματική γιατί μας δείχνει τις οφειλές του παρόντος στο παρελθόν, αλλά μόνο αναλογι-

κώς προσφέρεται στη σφυγμομέτρηση του παρελθόντος: η σφυγμομέτρηση θα μας έδειχνε ότι το απραγματοποίητο συνόψιζε, σε ακραία αφαίρεση, την ιστορική λογική του παρελθόντος αυτού, μια λογική δυνατολογική, εκφραστές της οποίας είναι κάποιες elites -στην περίπτωσή μας ο Ρήγας- που δεν εκφράζουν καμιά δυναμική ή ηγεμονισμό μιας τάξης εκτός πολιτικού συστήματος, ικανής να το ανατρέψει και να υποκατασταθεί σ' αυτό. Ωστόσο, η λογική της ιστορίας είναι μια διανοητική κατασκευή που δοκιμάζεται στην ιστορική πράξη: λίγο αργότερα το είδος των Οθωμανών ηγεμόνων που καλούσε ο Ρήγας να ανατρέψουν το σύστημα, θα κατευθύνει την εξέγερσή του σε ένα μεταρρυθμιστικό κίνημα που αποσκοπούσε στη διαιώνιση της οθωμανικής δυναστείας και της αυτοκρατορίας: από την πλευρά των κατακτημένων, η επανάσταση θα είναι τοπικής εμβέλειας και συγχρόνως εθνική, δημοκρατική στην περίπτωση των Ελλήνων. Η ιστορική συνέχεια του επαναστατικού σχεδίου του Ρήγα περνά μέσα από αυτές τις μεταμορφώσεις και σε αυτές επακούει η πρόσληψή του από την Επανάσταση του 1821, που κι αυτή επίσης είχε τις υπερεθνικές της στιγμές.